траждало через політичні мотиви в місті, де будувався соціалізм, не менше 2200 осіб. Свідчення за період із 1917-го до кінця 1920 рр. мінімальні або практично відсутні. Дані за інші роки потребують уточнення.

Рапортуючи про свої головні досягнення за передвоєнне десятиліття, дніпродзержинський відділ НКВС повідомив про те, що в місті викрито три контрреволюційні течії:

1. Контрреволюційна група бухаринського напрямку.
2. Контрреволюційна організація “ПОВ” (Польська організація воєнна).
3. Воєнно-повстанська Контрреволюційна організація петлюрівських, есерівських і анархістських послідків.

У своєму переможному рапорті дніпродзержинські чекісти, очевидно, через “скромність”, не згадали ще про одну, без сумніву, важливу цифру, яка характеризує їхню наполегливу працю на благо партії більшовиків і Радянської держави. Лише за 1937—1938 рр. вони “розкрили і знешкодили” 197 підпільних організацій! Серед них і суто контрреволюційні організації, і контрреволюційні повстанські, польські, диверсійні терористичні, троцькістські, правотроцькістські, шпигунські, контрреволюційні групи, контрреволюційні воєнні організації “Вільна Україна” й українська воєнна організація, есерівське підпілля, а також контрреволюційні націоналістичні та воєнно-повстанські організації. Крім того було “виявлено та знешкоджено” антисовєтські організації: фашистську, шпигунську, польську. Широко практикувалися справи, об’єднані за професійною ознакою: транспортників на Дніпровському металургійному заводі, міських зв’язківців, “азотчиків” та інших “нелегальних угруповань”. Кількість “членів” організацій коливалася від одного учасника (!) до більш ніж сотні. Воістину, треба бути великим фахівцем своєї справи, аби за невловимими для недосвідченого погляду ознаками відрізнити одну організацію від іншої.

Також дуже показовий і важливий аналіз репресій за національностями за ці два страшні роки. У 1937—1938 роках у Дніпродзержинську було засуджено:

українців — 658 (480 розстріляно);
поляків — 405 (335 розстріляно);
росіян –138 (94 розстріляно);
білорусів –115 (106 розстріляно);
німців — 59 (47 розстріляно);
євреїв — 26 (16 розстріляно);
представників інших національностей: 67 (62 розстріляно).

Із наведених даних видно, що найбільшого удару під час репресій 1937—1938 рр. було завдано українцям. За цей час “викрили” багато підпільних організацій, переважна більшість членів яких були українцями, що не може бути збігом, а є цілеспрямованою дією.

Тож загальна кількість репресованих дніпродзержинців за ці два “мирні роки” склала 1468 осіб, із яких розстріляно 1140 засуджених. Якщо взяти до уваги, що багато ув’язнених померли чи були розстріляні під час відбування терміну позбавлення волі, реальна цифра значно зросте. Для порівняння: за два роки і два місяці фашистської окупації в Дніпродзержинську від рук гітлерівців або їхніх посіпак загинуло 1069 осіб. Причому абсолютна більшість жертв припадає на перші та останні дні окупації, коли на території міста точилися бої.

Відомий російський письменник Іван Бунін, який із еміграції пильно стежив за подіями на фронтах Другої світової війни, записав у своєму щоденнику (п’ятниця, 29 жовтня 1943 р.): *“Взяты за эти дни Екатеринослав, Лоцманская Каменка (когда-то я там был перед проходом по порогам). Теперь это, верно, город, гнусно называемый “Днепродзержинск”**.

* Насправді Лоцманська Кам’янка – населений пункт, який за течією Дніпра розташований нижче від міста Кам’янського (Дніпродзержинська). Нині в межах міста Дніпропетровська.

Гетьманат Виговського і Гадяцька унія в дослідженні польсько-канадського історика

о. Ю.МИЦИК, д. і. н., професор,
Інна ТАРАСЕНКО, к. і. н.,
Київ

В Україні мало відоме ім’я польсько-канадського дослідника Анджея Болеслава Пернала. А. Пернал народився 1936 року в Мілові (Копичинський повіт, Тернопільське воєводство), був із батьками в сибірському засланні, в роки війни опинився на Заході, осів у Канаді. Викладав історію у Брендонському університеті (провінція Манітоба), Оттавському університеті. З 2008 р. живе в Калгарі (провінція Альберта).

А. Пернал — автор багатьох праць, зокрема в галузі історичної картографії (досліджував і видавав, наприклад, мапи Боплана), вивчав політичний устрій Речі Посполитої, її дипломатію і, що особливо важливо, політичну історію України XVII ст. і українсько-польські дипломатичні зв’язки середини XVII ст., зокрема і гетьманат Виговського. Серед його праць вирізняється книга “Річ Посполита Обох Народів і Україна. Дипломатичні стосунки в 1648—1659 роках”, польський переклад якої побачив світ 2010 р. у Кракові. За заслуги в поширенні знань про Україну козацьких часів отримав 2000 року докторат honorius causa Запорізького національного університету.

Ця книжка розглядає польсько-українські відносини, які досі досліджували фрагментарно. Хоча Україна того часу мала дипломатичні контакти навіть із Швецією, Венеціанською республікою і імперією Ґабсбургів, не кажучи про сусідні держави, але в СРСР вивчали лише зв’язки з Московською державою та й то нерідко викривлено (у світлі так званого “воссоєдінєнія”). Зв’язки України з іншими державами практично не досліджувалися. Даремно шукати, наприклад, роботи, які були б присвячені відносинам України-Гетьманщини з Османською імперією і Кримським ханством. Особливо прикрим було замовчування українсько-польських зв’язків. Між тим Україна тривалий час перебувала під владою Речі Посполитої, підняла повстання проти неї, вела активну дипломатичну діяльність, намагалася визначити форми співжиття (не можна ж було весь час воювати!) і тому ці дипломатичні контакти з нею були чи не найжвавішими. Книжка Пернала заповнює цю прогалину (в українській історіографії поки що не створено подібної праці). До того ж Пернал не закінчує своєї роботи 1654 р., як веліла московська цензура, а продовжує її до 1659 р. Таким чином, він проливає світло на темний період української історії, пов’язаний із гетьманатом Виговського, висвітлює дипломатичні контакти 1655—1659 рр., історію Гадяцької угоди, подає достатньо повну картину розвитку її дослідження. Пернал довів, що ідея зближення України і Польщі на нових засадах (“Річ Посполита трьох народів”) належить ще Богдану Хмельницькому, а Виговський тільки продовжив справу свого попередника.

Пернал глибоко вивчив історіографію проблеми. Він чудово знає польську історіографію, англомовну і, що особливо приємно, українську. Адже не секрет, що значній частині польських істориків характерна її недооцінка. Якщо неможливо, щоб польський германіст не знав німецької мови і німецької історіографії проблеми, то про Україну можна, як вони вважають, писати без аналогічного знання. Пернал належить до тієї меншості, яка розуміє, що без використання напрацювань українських істориків і археографів неможливе всебічне та об’єктивне вивчення будь-якої українознавчої проблеми.

Канадський історик підняв значний пласт архівних джерел, які зберігаються в архівосховищах Польщі, України, Росії, Швеції, Австрії, ФРН. Він використав практично всі публікації джерел із цієї проблематики, включно із латиномовними й італомовними (наприклад, донесення папських нунціїв), що є “терра інкогніта” для багатьох українських, білоруських і російських авторів. Тому його праця — не переказ давно відомих фактів під кутом зору авторської “концепції”, а глибоке дослідження проблеми, кожен висновок якої має під собою солідну джерельну базу.

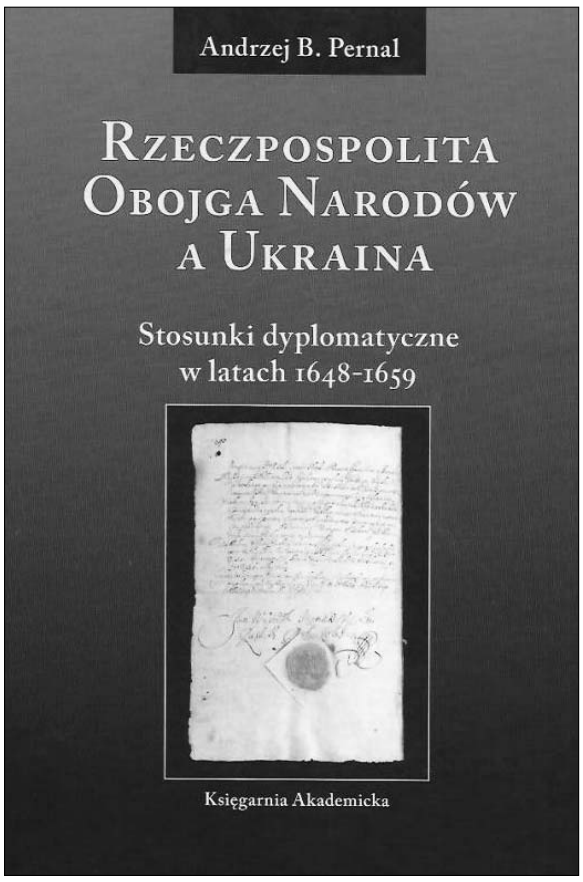

Важливо, що Пернал розглядає українців-русинів як окремий і самодостатній народ, а Гетьманщину як нормальну державу цього народу. Це дало ключ до розв’язання багатьох кардинальних питань, і прирекло автора на блукання манівцями російської чи польської великодержавної історіографії. Це видання Пернала — урок і для доморощених “самоїдів”, які заперечують існування Української держави в XVII ст., принижують значення національно-визвольної боротьби українського народу, зокрема не знаходять у діяльності козацтва жодного конструктивного елементу, ставлять під сумнів роль Богдана Хмельницького та ін.

Постаті Виговського Пернал приділяє велику увагу. Досить сказати, що про нього йдеться на понад 100 стор. монографії. Згадуються також Федір, Данило, Костянтин Виговські (брати гетьмана), батько Остафій і вся родина. Не оминув Пернал і далеку родичку гетьмана — історика Ванду Виговську де Андре, праці якої використав у книзі.

Якщо про І. Виговського-генерального писаря Пернал мало що додає (хоча і тут, починаючи з 1655 р., уводяться до наукового обігу його незнані документи, виявлені у відділі рукописів Бібліотеки Чарторийських (Краків), то Виговському-гетьману приділяє дуже велику увагу. Особливу цінність мають розділи V (Зближення у 1656—1658 роках: від Немижі до Гадяча) і VI (Гадяцька унія (1658—1659) і VII (Оцінка Гадяцької унії в польській та українській історіографії). Тут Пернал уважно аналізує хід підготовки Гадяцької унії, жвавий обмін посольствами, роль С. К. Бєнєвського, дипломатичне листування (тут виявлено багато незнаних досі листів гетьмана), позицію сподвижників (П. Тетеря, Ю. Немирич, Г. Каплонський, Перетяткович та ін.) і опозиції, міжнародну ситуацію тощо. Пернал підкреслює, що ідея польсько-українського порозуміння розроблялася ще в останні роки гетьманату Богдана Хмельницького за активної участі самого гетьмана. З особливою увагою Пернал аналізує процес опрацювання Гадяцького договору і документів, пов’язаних із ним (Екзекуція Гадяцького пакту тощо), виявляє суттєву різницю між первісним текстом договору й ратифікованим сеймом, показує, що значна частина панівної еліти Речі Посполитої щиро прагнула мирного вирішення проблеми, а це відкривало шлях Україні в Європу. Водночас він показує протидію опозиційних сил в Україні й Речі Посполитій, а також роль сусідніх держав у боротьбі проти Виговського. У VII розділі подано широку картину оцінок Гадяцької унії в польській та українській історіографії (мабуть, найповніша в історичній літературі). Діапазон оцінок був дуже широкий: від однозначного засудження до суперлативів, причому і серед польських істориків, і серед українських. Пернал слушно підкреслив, що українська історіографія була переважно під сильним впливом російської (додамо — штучним, бо вплив через жорстоку цензуру та репресії аж ніяк не зарахуєш до нормальних явищ). Навіть українські літописці XVIII ст. (Самовидець, Граб’янка, Величко, Симоновський) писали в підколоніальних умовах і не могли (якби й хотіли!) написати щось позитивне про Виговського. Отже, їх не можна розглядати у цьому випадку як абсолютно точний покажчик народних настроїв (саме так розглядали цих літописців у радянській історіографії), а лише його певної групи. Українські ж історики (в УРСР починаючи з 30-х рр. XX ст.) були змушені писати по московських нотах, та й не завжди були самостійними (так К. Стецюк списала роботу “Вплив повстання С. Разіна на Україну” в одного з репресованих істориків). Лише в самостійній Україні з’явилися цінні роботи, в яких позитивно охарактеризовано Гадяцьку унію.